

Vrabcem kosmopolita

3. Pád?

„Ačkoli bylo o hospodářském významu vrabce domácího napsáno mnoho, k zabránění jeho dalšího šíření se zdá být činěno jen málo,“ píše v r. 1981 John Long v základní monografii o nepůvodních druzích ptáků. Takovou formulaci bychom dnes při debatě o ptačím druhu asi nečekali obecně, natož u druhu, který poslední desetiletí vzbuzuje emoce svým „populačním propadem“. V posledním dílu trilogie se proto zamysleme nad klíčovou otázkou: Lze vůbec o vrabci domácím (*Passer domesticus*) mluvit jako o druhu ubývajícím, ohroženém a vyžadujícím ochrannářskou pozornost?

Úvodní citát odkazuje na důsledky vrabčích introdukcí – vrabec byl a zůstává nejúspěšnějším invazním druhem ptáka v globálním měřítku. Jeho úspěch – a tím pádem neúspěch lidských důvodů pro jeho introdukce – na sebe nenechal dlouho čekat. Označení „létající krysa“ se objevilo už v r. 1899, jen několik dekád po zavlečení vrabce do Spojených států amerických.

Vrabec domácí se také stal prvním oficiálním škůdcem Nového Zélandu. V období 1866–71 kolonizátoři dovezli asi stovku jedinců. Už v r. 1875 se však mohl libovolně střílet. Rozpětí těch několika málo let říká vše, co potřebujeme vědět o populační dynamice tohoto druhu. V klíčové monografii o introdukcích organismů na Nový Zéland, vydané nedlouho po první světové válce, čteme: „[aklimatizační spolky] introdukovaly v dobré víře a samy si blahopřály k vlastnímu úspěchu. Je však zábavné sledovat, jak právě tyto spolky dnes odmítají převzít zodpovědnost“ (Thomson 1922; také Štajerová a kol. 2015 nebo Pipek 2018).

V r. 1865 našli dva uličníci hnízdo vrabce v australském městě Warrnambool; za zničení snůšky dostali pokutu pět liber. O 20 let později už ale úřady vyplatily odměny za „37 875 vrabčích hlav a 209 793 vrabčích vajec“.

Šlo by pokračovat dál, ale trojice příkladů postačí. Proč tak dramatický obrat v pohledu na „pomocníka v zemědělství“?

Jak vrabci škodí?

Vrabci nepožirají jen z hlediska zemědělců škodlivé housenky, jimiž byly introdukce obvykle motivovány – těmi navíc krmí jen svá mláďata, a to převážně první dny po vylíhnutí (v létě tvoří živočišná složka pouze 10 % potravy vrabce). Proto hospodářství pomáhají málo, a navíc jen časově omezenou část roku. Vrabec je v první řadě pták semenožravý a jeho jídelníček tedy zahrnuje zemědělské zrniny (které jsou patrně i hlavním důvodem, proč se z něj stal nejrozšířenější ptačí druh na Zemi). Ztráty na zru se odhadují na 1–5 % celkové úrody, na menších polích

až 25 % (lokálně výjimečně i 100 %, v Indii). Zrniny navíc užírá drůbeží, ozobává pupeny plodin a poškozují úrodu ovoce (Pinowski 1968).

Dále mu bývá připisováno i veterinární a medicínské riziko. Vrabci mohou šířit tasemnice a hlístice, které napadají drůbež. V Brazílii přenášejí nymfy zákeřnic rodu *Triatoma*, které jsou hostiteli prvoka *Trypanosoma cruzi*, původce Chagasovy choroby, jež může být pro člověka i smrtelná. Nejde jen o případy z exotických končin – i u nás „je závažná role vrabců v udržování a rozšiřování aviární tuberkulózy, která je přenosná na skot... i na člověka“ (Šťastný, Hudec a kol. 2011). Vrabcem ucpává okapy svým hnízdním materiálem a poškozují fasády trusem (ne že by tak nečinily i některé druhy původní, ale ty zase nejsou na budovy vázány tak silně, resp. nejsou tak početné).

Že vrabec konkuruje původním druhům, je doloženo „experimentálně“. Po místních eradikacích vrabců v USA populace původních druhů vlaštovek vzrostly. Nicméně je třeba zdůraznit, že podobně jako u pozorované časové souslednosti šíření vrabce a úbytku některých původních druhů (např. hýla nachového – *Carpodacus purpureus*) nejde o kontrolovaný pokus. V případě konkurenčního vyloučení původních druhů datlovitých invazním špačkem obecným (*Sturnus vulgaris*) v Severní Americe se podrobnějšími studiemi podařilo prokázat příčinnost jen částečně (Grim 2018a).

Na druhé straně je přímo doloženo, že vrabci odhánějí od potravních zdrojů původní druhy ptáků (obr. 4). I důkazy pro uzurpace hnízd vrabci jsou přímé – např. poté, co povraždili mláďata původních majitelů a přiměli je hnízdo opustit (když tyto řádky píšu, ukládají se za oknem mé pracovny vrabci domácí ke spánku v hnízdě jiříčky, které obsadili už vloni na jaře vyházením vajec a čerstvých mláďat původních stavitelů hnízda; viz také Anonymus 1853 a Fric 1959). Dokonce umějí zabít i dospělé autochtonní druhy, když inkubují snůšky – uklovají je ranami do

1

2

hlavy a mrtvé tělo případně použijí jako výstelku hnízdní kotlinky. Takové případy budou šokující pro toho, kdo nebyl svědkem vrabčí agresivity (obr. 3; Pazderová 2004).

Ekologické interakce mohou být dohnány do extrému v izolovaném ostrovním prostředí. Smutným příkladem je poddruh salašníka modrého (*Sialia sialis bermudensis*), endemický pro Bermudy. Vrabci mu konkurují o hnízdní dutiny tak silně, že tomuto taxonu hrozí vyhynutí.

Vrabec byl původně považován za nástroj „biologické kontroly“. Jako v praktice všech ostatních podobných příkladech se tyto plány ukázaly liché: místo pomocníka v zemědělství vrabec „převzal“ roli škůdce. Tento scénář není ničím zvláštním. Podobné kauzy jdou do desítek druhů. Výjimkou není ani plejáda našich původních druhů ptáků (Grim 2018 a 2019).

Celý tento výčet a změna vrabčí role však překvapí z jiného důvodu.

Škůdcem už ve své domovině

„[...] tohoto malého ptáka uvádíme mezi ptáky škodlivé zásadně hned na prvé místo... Vrabcem je vlastně příživník obilnářství a jeho přichylnost k lidskému obydlí vyplývá z touhy po obilném zru... Ku podivu rolník se k těmto parazitům odjakživa chová pasivně... Ve skutečnosti je svým množstvím jedním z nejzávažněj-

3

4

1 a 2 Samec vrabce domácího (*Passer domesticus*) z invazní americké populace toká poblíž jedné z několika dutin platanu západního (*Platanus occidentalis*), v lokalitě, kde platan je původní a vrabec nepůvodní (obr. 1). Hnízdo mívají vrabci často v dutině, z níž vyštvali původního majitele jiného druhu. Stavět začíná nespárovaný samec, po spárování mu pomáhá i samice. Ta zde právě čistí hnízdní dutinu v témže stromě (2). Central Park, New York, USA

3 Intenzivní agresivita vrabců je proslulá. Nejen vnitrodruhová (jako na snímku) – místní seznamy původních opeřenců, kteří se stali obětí fyzické „šikany“ ze strany introdukovaných vrabců, jdou do desítek druhů. Auckland, Severní ostrov, Nový Zéland
4 Konkurence s původními druhy se vyostřuje při vysoké hustotě omezených zdrojů. Zde např. s brhlíkem běloprsým (*Sitta carolinensis*). Central Park, New York, USA

ších parazitů našeho obilnářství. Boj proti němu nebyl a téměř není podnikán, takže v roce 1942 bylo hubení vrabců úředně nařízeno. Bylo by dobře, kdyby této výzvy bylo skutečně uposlechnuto... Jednoduchá hůl s hákem a žebřík jsou nejlepší obranné prostředky na domácí vrabce. Hospodář musí ovšem dávat nejdříve dobrý pozor, kde se na stavení nebo kolem něho vrabci uhnízdí, a jakmile vidí, že počínají krmiti, přichází nejlepší doba ke zničení hnízda i s mladými. Zde není sentimentální citlivost nijak na místě. Nemáme-li přehnaný soucit s hraboši a s myšmi a chytáme-li je a hubíme, kde můžeme, není důvodu, abychom ve stejném škůdci, ale opeřeném, viděli něco uslechtilějšího. Lásku ke zpěvnému ptactvu nesmíme přenášet na vrabce. Horší práce je s úpolníkem...”

Aplikace popsaného postupu by dnes vykonavateli vysloužila interakci s orgány činnými v trestném řízení. Přitom jde o slova jedné z největších postav české zoologie, ochránáře (!), popularizátora a zakládajícího člena České společnosti ornitologické (která se dnes intenzivně věnuje ochraně naší ornitofauny), Julia Komárka. Citát z pera tohoto klasika pochází z jeho knihy *Hubení škodlivé zvěře a ptactva* (1944), která vyšla v nakladatelství Orbis ve sbírce *Boj proti zkáze*.

Tak jako nás doporučení vrabce a další „škůdce“ (v tehdejší pojetí) „radikálně hubit“ může šokovat, stejně by prof. Komárka šokovaly dnešní nářky nad vrabci ubývajícími – vždyť v jeho době (a nakonec už i v předešlých stoletích) bylo hubení vrabců úředně nařízeno. Podobně jako klasik české zoologie by však i dnes nejspíš reagoval mnohý ochránce nebo milovník přírody ze Severní a Jižní Ameriky, subsaharské Afriky či Austrálie a Nového Zélandu: zavlečení vrabci tam nepatří a jejich vyhubení je zcela oprávněný a z hlediska ochrany přírody patřičný požadavek. V reálném světě bohužel nerealizovatelný, jak dokládá neúspěšnost eradikačních programů, tedy s výjimkou Západní Austrálie. Dodnes tam platí výzva hlásit nálezy obou zavlekaných druhů vrabců, tedy vedle v. domácího také v. polního (*P. montanus*). Ačkoli některé mapy zahrnují do výskytu vrabce domácího i Západní Austrálii, jde o mylné údaje (Simon C. Griffith, osobní sdělení); zatím všechny tam zatoulané vrabce (vždy lodní dopravou) se podařilo zlikvidovat a předejít jejich šíření. Nejde o vzácné případy, už do r. 1988 jich bylo evidováno přes sto a nadále se objevují.

V našich krajích jde nyní však o něco jiného. Vrabce nikdo cíleně nehubí, přesto jeho populace v 80. letech nápadně poklesla (obr. 5). Podobné trendy vykazují i vrabci jinde, např. v západní Evropě. Od 90. let pak podle různých metodik česká vrabčí populace buď mírně klesla (viz dále), nebo je víceméně dlouhodobě stabilní (95% intervaly spolehlivosti, obr. 5), a v posledních letech dokonce stoupá.

Příčiny poklesu jsem probral v druhém dílu. Neméně zajímavá otázka je, proč vlastně laická veřejnost na změny početnosti přírodních populací typicky reaguje neadekvátně? Zvláště nepřiměřeně pak v případech i krátkodobých negativních trendů.

Populační velikost se vždy mění

Reakce veřejnosti na zprávy o změnách početnosti druhů lze bez nadsázky shrnout jednoduše. Nárůst populace je potěšující, pokles vede k obavám. Obě reakce jsou ale naivní.

Každá populace v podmínkách pro ni příznivých totiž dříve nebo později dosáhne nosné kapacity prostředí; pak začne nevyhnutelně klesat. I ve zcela stabilních

podmínkách žádná populace nemůže mít totožnou početnost ve dvou po sobě jdoucích letech. Jsou jen dvě možnosti – buď bude v následujícím roce vyšší než v současném, nebo bude nižší. I dlouhodobě stabilní populace (např. v řádu dekád) bude mít v polovině let klesající „trend“ oproti roku předešlému (a samozřejmě ve zbývajících polovině let rostoucí „trend“ oproti roku předešlému, alespoň za zjednodušujícího předpokladu normálního rozložení velikosti meziročních změn).

V každém roce je tedy zcela normálním stavem, který si neždá jakoukoli reakci (natož strachy z vymírání), že polovina druhů vykazuje okamžitou změnu negativní, druhá pozitivní. To je nulová hypotéza. I kdyby se prostředí vůbec neměnilo a člověk neexistoval, bude to tak. Zájem vědců i veřejnosti si proto žádá pouze situace, kdy daný druh populačně klesá dlouhodobě, konzistentně a silně, a tyto změny se nedějí pouze lokálně.

Běžný „vzácný“ druh

Mediální zprávy a dotazy od laiků vzbuzují dojem, že vrabec domácí u nás i jinde téměř vyhynul, nebo je přinejmenším ohrožen a „mělo by se něco dělat“.

Fixace médií na negativní zprávy je často bohužel živena přeháněním reálných jevů a trendů ad absurdum. Efektivním nástrojem pak bývají extrémní, tedy nereprezentativní případy vytržené z kontextu (např. alarmující snížení početnosti městských populací vrabců v některých britských městech o více než 90 %). Současným příkladem budiž údajně „vymírání“ kosa černého (*Turdus merula*) v důsledku nákazy virem Usutu (USUV). Ve skutečnosti jde o nálezy několika desítek či stovek mrtvých jedinců druhu, jehož populace u nás čítá dva až čtyři miliony hnízdicích párů (Štátný a kol. 2006).

I tak triviální událost stačila k mediální hysterii. Navíc byla založena jen na nekonzistentně nasbíraných a tedy nevěrohodných datech; naopak výsledky seriálních dlouhodobých sledování dokládají rostoucí populaci kosa černého jak u nás, tak v celé Evropě (Grim 2019g). Epizootie (obdoba epidemie u zvířat) USUV v jiných evropských zemích žádný zásadní dopad na tamější populace kosa neměla. V debatách snad ani nezaznělo, že paraziti jsou přirozeným regulačním mechanismem přírodních populací a nápadné epizootie

lze očekávat v první řadě v populacích velkých a hustých. Tedy právě u superběžných druhů, jako je kos černý.

Souvislost s vrabcem domácím? Úzká: navzdory „místy silným poklesům početnosti“ zůstává vrabec třetím nejpočetnějším ptákem ČR, procento obsazenosti mapovacích čtverců se po desítky let prakticky nemění – 98 % v 70. letech, 97 % v 80. letech, 94 % po r. 2000 (Šťastný a kol. 2006) a 98 % v r. 2017. Publikované odhady pro období 2001–03 uvádějí 2,8–5,6 milionů hnízdicích párů a zatím nepublikovaná nejčerstvější data pro období 2014–17 odhadují početnost vrabce domácího na 2,7–5,4 milionu hnízdicích párů (Šťastný a Bejček v tisku). Jaké jsou původnější hodnoty před poklesem? V období 1985–89 bylo na našem území 3–6 milionů hnízdicích párů.

Proč je vrabec středem pozornosti, zatímco skutečně ubývající druhy nikoli? „Dramatický“ pokles početnosti vrabce domácího v České republice tedy odpovídá asi 17% poklesu oproti „původnímu“ stavu (z 80. let; v době prvního mapování 1973–77 nebyly početní odhady prováděny). Takový pokles (ale viz obr. 5, který dokládá recentní nárůst) se ani vzdáleně neblíží k populačním kritériím Mezinárodní unie na ochranu přírody (IUCN), která by přesunula údajně „ohroženého“ vrabce z kategorie „málo dotčený“ (kde dnes je) i do nejnižší ze tří kategorií obecně ohroženosti, tedy „zranitelný“.

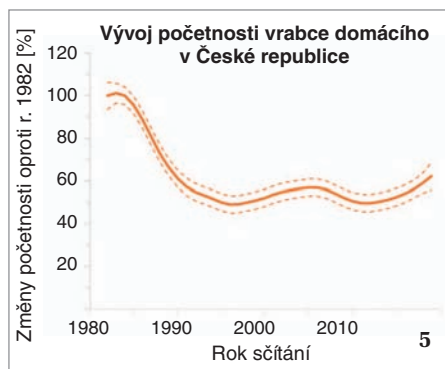
Proč se pak ale kolem vrabce strnul takový mediální povyk? Pokles jeho populace, jakkoli reálný, příčinou sám o sobě být nemůže. K. Šťastný se spolupracovníky (2006) totiž uvádějí seznam našich druhů, „u nichž byl zaznamenán největší populační úbytek“, a vrabce byste v něm hledali marně (stejně tak chybí na dvou různé časově vymezených seznamech druhů „s největším zmenšením obývané plochy“).

Seznamy vedou druhy, o jejichž existenci veřejnost nemá ponětí (potápka černokrká, rybák černý, linduška horská aj.). Proč? Z naprosté většiny jde o ptáky, které v intravilánech nepotkáváme. Není tedy zájem o vrabčí osudy pouhým vedlejším produktem obyčejného faktu, že vrabec je víc než kterýkoli jiný ptačí druh vázán na umělé prostředí vyrobené člověkem? Není toto příčinou skutečnosti, že ve srovnání s vážně ubývajícími druhy zcela triviální, resp. lokální, změna jeho početnosti nešla pozornosti a vzbuzuje nemístné emoce?

Skutečný obrázek

Že realita není nikdy tak černobílá, jak nabízejí média, víme bohužel i v oblasti ochrany přírody. Proč by měly být zprávy o vrabcích jiné? Domnívám se, že zaměření na „ikonické“ druhy jako právě vrabce domácího ochráně přírody škodí na stejném principu jako mediální protežování amazonských deštných lesů: odvádí totiž pozornost od mnohem ožehavějších problémů ochrany přírody (kvantitativně doložené případy uvádím jinde, Grim 2006).

Debaty o vrabčích trendech typicky selektivně zdůrazňují dramatický pokles

5 Trend početnosti vrabce domácího mezi lety 1982 a 2019 na základě dat Jednotného programu sčítání ptáků (Reif a kol. 2005, 2014). Roční hodnoty indexu početnosti (spojitá čára) byly vypočteny pomocí programu TRIM (Pannekoek a van Strien 2001) a vyhlazeny užitím programu TrendSpotter (Visser 2004), který umožňuje výpočet 95% intervalů spolehlivosti (přerušované čáry). Podle dat České společnosti ornitologické

(až o 95 %) populací v Londýně, Edinburghu nebo Hamburku. Stejnou pozornost ale nezískává druhá strana evropské mince – řada vrabčích populací si drží stejnou početnost (např. Paříž, Berlín, Manchester), a řada naopak stoupá (např. Wales či Skotsko).

Areál vrabce se navíc neustále globálně zvětšuje. Právě z doby hořekování nad úbytkem vrabců v Anglii a později i na Ukrajině a v Indii je doloženo jeho šíření v Kazachstánu, na Sibiři, v Thajsku, Japonsku, Hongkongu a Singapuru, na Seychelách, v Súdánu a Etiopii, napříč západní Afrikou, ve Venezuele a Francouzské Guyaně. Není divu, že vrabec zůstává extrémně početným druhem, dost možná nejpočetnějším ptačím druhem na světě vůbec (viz první díl).

Pokud vůbec přijmeme pokles české populace o jednu či dvě desetiny „původní“ početnosti za hodný pozornosti, je třeba dodat, že populace vrabců na našem území poslední dekádu opět stoupají (viz obr. 5). V širším – a proto relevantnějším – měřítku je pak vidět opakované stoupání a klesání naší populace vrabce domácího.

Vrabec nabyl, vrabec pozbyl

Lokálně až dramatický úbytek vrabců bývá paušálně vnímán jako alarmující jev. To ale není jediný možný pohled. Biologicky správnější totiž může být pohled právě opačný – úbytek nebo zánik evropských a severoamerických vrabčích populací je návratem k normální situaci, nebo dokonce přímo žádoucí. Proč?

Případ severoamerických vrabců je jednoznačnější: vrabec domácí je v Severní Americe nepůvodním vetřelcem. Nemá tam co dělat. A už vůbec ne to, co tam dělá – prokazatelně původním druhům škodí. Kdyby ho šlo vyhubit jako stejně nepůvodní labuť velkou (*Cygnus olor*, které se dnes už zcela oprávněně v Severní Americe likvidují, viz Kadava 2017), bylo by to jen dobře – tedy pro ty druhy, které na severoamerický kontinent, na rozdíl od vrabce, neoddiskutovatelně patří.

Záměrné vysazení vrabců člověkem se může jevit jako záležitost úplně odlišná od šíření vrabců, kteří „šli“ spolu s lidmi v průběhu šíření zemědělských kultur. Určitě tu rozdíl je. Invazní populace vrabce, třeba v Severní Americe, je důsledkem aktivity člověka, nikoli vrabců, zatímco šíření vrabce se zemědělstvím, třeba do Evropy, je aktivitou vrabců – lidé vrabce nedomestikovali jako holuba skalního ani jej jinak aktivně „nezvali“.

Na druhé straně by vrabec domácí součástí např. naší ptačí fauny nebyl, kdyby nebylo činnosti člověka. Z tohoto úhlu pohledu se rozdíl mezi invazní severoamerickou populací a evropskou neinvazní populací vrabce stírají, druh není přirozeně (bez přičinění člověka) doma ani v Severní Americe ani v Evropě (nepřirozený areál *sensu lato*, viz první díl). V obou případech za to může člověk a v obou případech znamená úbytek a případný zánik těchto populací návrat k přirozenému stavu před příchodem člověka. Z tohoto úhlu pohledu nelze o žádném ohrožení vrabců rozumně mluvit.

Shrnuto – před tisíciletími či staletími vedly lidské aktivity neplánovaně a nechtěně k šíření vrabce, dnes jiné lidské aktivity stejně tak neplánovaně a nechtěně vedou k úbytku jeho populací. Zda to dává – či nedává – důvod ke klasifikaci vrabce jako druhu ohroženého, je tedy diskutabilní. Logické argumenty lze předložit pro oba pohledy, hranice mezi šířením přirozeným versus člověkem ovlivněným není černobílá.

Na rozdíl od nejasného ochranného závěru ale průběh vrabce domácího poskytuje poučení badatelské, o němž lze pochybovat těžko (blíže v druhém dílu). Je důležité monitorovat i populace těch nejběžnějších druhů (např. projekt Keeping common birds common organizace BirdLife).

Předmět ochrany, nebo „ptačí bolševník“?

Vrabec domácí je sympatický, veselý, oševující prvek, u nás „je všeobecné mínění o tomto ptačím druhu spíše přátelské“ (Brejškova 2003).

„Vrabec jest sprosták, proletář se vši drzostí a s celým šibalstvím nízkého svého rodu. Všude jest nenáviděn a pronásledován, a již v písmě svatém stojí: ‚Nekoupí-li se pět vrabců za dva halíře? [...] vše prozrazuje nízký rod a nízkou mysl... Vrabec jest ateista, spustlý kommunist, ale chytrý, obratný, neúnavný. Kdyby nebyl tak drzým a špinavým, mohl by pro své čtveráctví snad aspoň u mnohých obluby najít, ale každá jeho dobrá stránka za temněna jest hrubým sprostáctvím... Ba vrabec jest kommunist i v manželských poměrech. Bez vyšších citů lásky hová jenom svým chťičům a žije v pustém souložnictví... sklízí všude, kde nesil... On a strnad – strýc jeho – jsou neodbytnými nezvanými hosty rolníka... Tak se tedy stává darmožrout tento zloděj, lupičem, vražedníkem, hromadí hřích na hřích... Lid má skutečně vrabce vůbec za škůdce, zloděje a chlípnička“ (Anonymus 1853).

Ani po století a půl tento postoj neztratil své zastánce. Vrabec domácí je agresivní, nepůvodní, introdukovaný, invazní druh,

6

6 Nejslabším článkem v životním cyklu vrabce jsou první tři dny vývoje mláďat po vylíhnutí. Nedostatek hmyzí potravy, specifické pro toto vývojové období, má pravděpodobně lví podíl na lokálně dramatickém úbytku vrabců (viz druhý díl). Neziderské jezero, Rakousko

7 Vrabec ve svém typickém „biotopu“ – ujíždání zbytků potravy jiných živočišných druhů i stravy člověka je „ochrannou známkou“ vrabce domácího. Záběr ukazuje samce v zimním šatě. Debrecen, Maďarsko

8 Stále čistější ulice se stávají díky mizející potravní nabídce vrabcům osudné. Na tomto pozdním letním snímku je mládě právě přepeřující do šatu samce. Oslo, Norsko

7

8

opeřená obdoba akátu, bolševníku či křídlatky, zajímá ho jen sex a kus žvance, jak píše v kapitole výmluvně nazvané Kladné vlastnosti – žádné kanadský popularizátor vědy Jay Ingram (2003). Proslulá vrabčí lascivnost (ve skutečnosti však spíše důsledek snadnosti, s níž lze páření vrabců pozorovat ve srovnání s ostatními skrytější žijícími druhy) vytvořila mýtus, podle něž je vrabčí maso a vejce afrodisiakum; podle jistého novináře stojí právě tento známý „fakt“ za úbytkem londýnských vrabců.

Vrabce tedy dodnes někteří milují, jiní nenávidí. Který z těchto protichůdných postojů přijmeme, závisí nejen na definici hranice mezi „původní“ a „nepůvodní“, ale v první řadě na místě, kde se nacházíme. Např. v Austrálii mají v těchto otázkách jasno – vrabce domácí nekompromisně hubí (stejně tak vrabce polního). Podobný postup by u nás nevolil snad ani nejzavilejší zastánce nepůvodnosti vrabců ve zdejším končinách.

Otázka, zda je důvod o vrabci uvažovat v kategoriích druhové ochrany přírody, však zůstává (a odpověď bude záviset právě na našem pojetí vrabčí ne-/původnosti). Navzdory laickým představám o jeho ohrožení až dokonce vymírání je vrabec domácí v aktuálním Červeném seznamu ptáků ČR veden v kategorii „málo dotčený“ (Šťastný a kol. 2017). Stejně neakutní zůstává jeho ochránářský statut globálně. Zařazení do Červený seznam ve Velké Británii a v Německu je záležitost netypická a lokální (ale o to více mediálně zdůrazňovaná); i v těchto zemích však „ohrožený“

vrabec „zůstává běžný i přes tyto úbytky“ (Summers-Smith a kol. 2019).

Širší pohled: jak se projevuje ohrožení?

Ohrožitelnost druhu závisí na dlouhé řadě faktorů. Podívejme se na čtyři hlavní.

- Ohrožené druhy mají omezený areál. Vrabec je opačný extrém – jde o jeden z pouhé hrstky druhů kosmopolitních (nepočítáme-li případy zavlečení člověkem, stačí na spočítání kosmopolitních obratlovců pověstné prsty obou rukou; ve všech případech jde o ptáky). Izolované populace na každém z kontinentů snižují šanci, že druh jako celek začne mít „ochránářské problémy“.

- Ubývají. Vrabec domácí se naopak v mnoha oblastech šíří. Jeho areál se nadále rozšiřuje v severní části Jižní Ameriky, ve střední, východní a jižní Asii, i na ostrovech v mnoha koutech světa.

- Snadno podléhají hubení. To může být např. důsledkem odchytu pro naplnění lidských estetických potřeb (tedy čižby, jak je tomu u řady druhů jihovýchodní Asie), nebo dokonce přímé likvidace „škůdců“. „Přestože byl považován za tvora vyloženě škodlivého a byl huben všemi možnými prostředky“ (Brejšková 2003), nemělo to na vrabčí populace žádný dlouhodobý vliv.

- Typicky jim ubývá prostředí vhodné k životu. Celosvětově jde především o zmenšování plochy tropických lesů a přibývání zástavby. Lesům se svou přirozeností pouštní vrabec samozřejmě vyhýbá. Na zástavbu je naopak fixován. To nejspíš vysvětluje už zmíněné setrvalé rozšiřování areálu vrabce domácího v globálním měřítku.

Lze namítnout, že ptáci, včetně vrabců, potřebují v urbánním prostředí v první řadě rozvinuté keřové patro a ne golfový trávník s několika přerostlými „bonsajemi“ – izolované a stříhem zmrzačené „stromy“ představují pro ptáky ne právě ideální prostředí. Jenže tento trend je omezen na velké aglomerace, které zabírají malou část celkově urbanizovaných ploch. Navíc odráží naše subjektivní dojmy omezené „západní“ civilizací – návštěva typické tropické zástavby nereprezentativnost představ založených na evropské velkoměstské zkušenosti rychle napravi.

Mluvit tedy o vrabci domácím jako o druhu ohroženém je v posledku bizarní a paradoxní. Pokud nějakému druhu, je to na prvním místě právě vrabec domácí. Těžko hledat druh rozšířenější, běžnější, početnější – po příletu do všech možných končin světa je prvním druhem, který spatříte, nikoli místní „exot“, ale právě důvěrně známý vrabec.

Může být nepůvodní druh vůbec ohrožen?

V debatě o vrabci se patří neustále zdůrazňovat onu nejdůležitější stránku jeho existence: „globální“. Ultimátním měřítkem ohroženosti jakéhokoli druhu je totiž stav jeho celkové populace. Lokální populace, včetně těch vymezených nebiologicky (např. politicky), hrají ochránářsky zajímavou roli jen do míry, v níž mají vliv na přežití celého druhu. Pokud např. vyhyne lokální populace na území státu, kam daný druh zasahuje pouze okrajem rozšíření, nic pozoruhodného se neděje: lokální extinkce (a případně následné rekolonizace) jsou zcela přirozené a probíhají na okraji areálu úplně každého druhu, ať už je běžný, nebo vzácný. Jsou nevyhnutelné, děly by se, i kdyby lidstvo a jeho neblahé účinky na biosféru neexistovaly. Takové extinkce právě proto nemají žádný význam z hlediska ochrany přírody (Storch 2015); přesto pravidla červených seznamů velí řadit „naši“ vluhu pestrou (*Mezops apiaster*) do kategorie „ohrožený“, ačkoli „jde o druh žijící u nás na okraji výrazně pulzujícího areálu“ (Šťastný a kol. 2017).

Mluvit byť o pouhé lokální extinkci vrabce v ČR nelze ani vzdáleně. Ani o ohrožení – podle uvedených odhadů je nadále jedním z nejpocetnějších druhů našeho území. Kdyby v extrémním případě vyhybnul nejen u nás, ale v celé Evropě, nemělo by ani to na jeho celkovou populaci vůbec žádný dopad – snad kromě toho, že by se vrátil tam, odkud s člověkem přišel.

A to je právě jádro pudla: lze vůbec říci, že vrabec domácí by na našem území mohl být, v principu, ohrožen? Vždyť u nás původní není. Domnívám se, že nepůvodní druhy, ať už zavlečené aktivně (cílenými introdukcemi), či pasivně (synantropizací a následováním zemědělství) by neměly

být hodnoceny z hlediska ochranných kategorií. Chránit nepůvodní druh má asi takovou logiku jako zabezpečovat v rámci ochrany přírodních stanovišť umělou zástavbu.

Pokud bychom tento postoj přijali, co pak ale s druhy jako např. chocholouš obecný (*Galerida cristata*)? Ten u nás nejspíše také původní není – jde o druh asijských stepí a pouští, kde je mimořádně běžný (např. zdaleka nejpočetnější druh, který jsem nedávno pozoroval v íránských pustinách). A také k nám byl s největší pravděpodobností zavlečen se zemědělstvím (Praus 2018). Při povrchním pohledu by se zdálo, že uvedené argumenty proti ochraně vrabce domácího nevyhnutelně platí i pro chocholouše. Není tomu tak. Chocholouš (kterého jsem vybral jen jako ukázkový příklad) představuje druh vázaný na vůbec neohroženější suchozemský biom světa, stepi mírného pásu, jež byly zlikvidovány téměř beze zbytku. Druhy na ně vázané u nás přežívají z velké části v „náhradních“ či „nástupnických“ biotopech, tedy zemědělské krajině.

Vrabc domácí je naprosto odlišný případ. Jde o zástupce rodu, který je původně vázán na podobné prostředí jako rod chocholouš, tedy suché stepi a pouště. Zatímco chocholouš byl a je stepním druhem, vrabc domácí stepním druhem byl, ale už není. Prodělal v rámci ptačí fylogeneze bezpříkladnou změnu biotopových preferencí – původnímu pouštnímu prostředí zůstala věrná jen středoasijská linie *P. d. bactrianus*, zatímco všechny ostatní původní habitat opustily a fixovaly se na čistě umělé synantropní prostředí. Ačkoli se tedy povrchně jeví případy chocholouše a vrabce jako analogické, jde o zcela odlišné příběhy. Neměly by být implikace pro ochranu přírody stejně odlišné?

Zmíněná změna habitatových preferencí vrabce domácího je skutečně bezprecedentní. Ostatní druhy, které kategorizujeme jako tzv. městské využívače (urban exploiters; Grim 2015), mimořádně silně vázané na městské prostředí, typicky mají velké části svých druhových populací stále žijící mimo zástavbu. U rehk domácího (*Phoenicurus ochruros*) snadno můžeme získat dojem, že je čistým městským využívačem; ale to obecně neplatí, napříč svým areálem žije rehek domácí běžně a typicky na skalách mimo lidská sídla. A příklad snad globálně nejextrémnější recentní synantropizace vede ke stejnému zjištění: severoamerická jiříčka modroleklá (*Progne subis*) se na východě kontinentu úplně vzdala přírodních stanovišť – nabídkou hnízdních budek byla zcela „zdomestikována“ (de facto v přírodě vyhynula; Grim 2020). Na západní polovině kontinentu ale žije přirozeně na okrajích lesů. V podobných příkladech by šlo pokračovat, ale pointa zůstává – alespoň částečná preference pro původní biotopy, kterou najdeme u všech synantropních druhů ptáků kdekoli na světě, neplatí u jediného druhu opeřence, u vrabce domácího (s výjimkou poddruhu *bactrianus*, který však obývá mizivou část druhového areálu; feralizované holuby vzhledem k jejich složitému polodivokému původu těžko můžeme brát v úvahu).

9 Úbytek hnízdních příležitostí je druhým klíčovým faktorem zodpovědným za úbytek vrabců v zástavbě s „čistou“ architekturou (o tom svědčí i trvajících nárůst vrabčích populací v místech stavebně nepořádných, především v tropech). Vrabčům se daří vynalézavě hnízdit i v místech dost bizarních, jak dokládá tento vstup do hnízda skrze vertikální odtokovou trubku. Buenos Aires, Argentina

10 Vrabc domácí provází člověka po tisíciletí a plachost ztratil téměř jistě už v pravěku, koncem doby kamenné. Hnízda staví i v místech s vysokou mírou rušení, jako zde přímo nad vstupem do obchodu. O jeho další osud se skutečně bát nemusíme. Hiji, guvernorat Jižní Aš-Šarkíja, Omán. Snímky T. Grima

Každopádně pokud byste se bavili s australským nebo novozélandským zájemcem o ptactvo, těžko byste ho mohli překvapit víc než představou, že vrabc je nějak ohrožený a žádá si ochranu. Pro protivnožného ptáčkaře či ornitologa je vrabc nasmazatelně zapsán na zdánlivě nekonečném seznamu druhů, které se navzdory úporným snahám bohužel nepodařilo vyhubit.

V této souvislosti nelze nezmínit legendární čínský příběh o Mao Ce-tungově pokusu zlikvidovat tamější vrabce polní. V r. 1958 kampaň proti tomuto zemědělskému škůdci, v rámci Velkého skoku vpřed, zahrnovala přímou likvidaci hnízd,

vražedění mláďat, střílení dospělců a plášení ptáků tak dlouho, dokud nepadli vysílením k zemi. Odhaduje se, že zahynulo několik set milionů vrabců polních. Výsledek byl ale pro komunistické vedení nečekáný: vrabčí populace se obratem vzpamatovaly, zatímco nárůst hmyzích škůdců, kteří zareagovali na krátkodobý pokles populací svých vrabčích predátorů, zlikvidoval úrodu – a 25 až 40 milionů Číňanů vyhladovělo k smrti.

Snaha vyhubit celý druh, navíc obývající velký areál, je zřetelně absurdní. A výjimky typu holub stěhovavý (*Ectopistes migratorius*) na tom nic nemění. Jeden příklad, extrémní v opačném směru ve srovnání s velkoměřítkovým čínským, za všechny – při záchraně endemických druhů miniaturního Kulatého ostrova v Indickém oceánu (Grim 1992) ochranáři využili „celou řadu letálních metod kontroly (vrabců), včetně lepu, odstřelu, odchyty do sítí a živolovek, trávení a přímého odstraňování hnízd. Přestože se všemi metodami podařilo zabít 320 vrabců, nedošlo k žádnému pozorovatelnému snížení populace vrabců na ostrově“ (Avery a Lockwood 2017). Už jen tento historický příklad by měl přibrzdit horlivost těch, kdo se pozastavují nad úbytkem vrabců – pokud se jej na relativně menších anebo izolovaných územích, jako ostrovní Nový Zéland, či dokonce miniaturní ostrůvek v Indickém oceánu, nepodařilo cíleně zlikvidovat, jaká je šance, že vrabc vyhyne bez cíleného hubení u nás (v Evropě), kde žije na plochách podobně urbanizovaných (sic) jako těch u protinožců, leč násobně větších?

Vrabčí neohroženost pojištěná introdukcemi

Kromě původního asijského areálu „záložní“ populace vrabce domácího najdeme v důsledku introdukcí na všech kontinentech a bezpočtu ostrovů. Ty by mohly v případě skutečného ohrožení vrabce sloužit, jako u jiných druhů, ke studiím biologie ohroženého druhu a následným aplikacím v ochranné praxi v původním areálu (Šťastný 2018).

A nejsou nakonec nepůvodní populace jakési „zoologické zahrady“ bez mříží a výběhů? Ochránáři se sice mohou obávat případného zavlečení nepůvodních patogenů při snaze zresuscitovat ohroženou původní populaci vsazením jedinců z populace invazní, ale ruku na srdce, je ještě v dnešním globalizovaném světě vůbec co kam zavléct? Otázka je sice položena s nadsázkou, ale fakta mluví jasně. Tisíce introdukčních pokusů vykonaných na stovkách ptačích druhů už své výsledky s odstupem času ukázaly. Rizika zavlečení nových patogenů, které by způsobily škody nad rámec už škod dávno vykonaných a probíhajících, jsou v těchto měřítkách triviální. Ostatně reintrodukce jedinců ohrožených druhů odchovaných ve skutečných zoologických zahradách jsou běžnou praxí všude po světě. Ochranná literatura nešetří příklady druhů, jejichž současné volně žijící populace mají původ pouze v umělých odchovech (přirozené populace druhu už vyhynuly a druh přežívá jen v zoo a v reintrodukovaných populacích).

Takovému scénáři ale v případě vrabce domácího nenasvědčuje nic. Právě naopak, jak naznačují čerstvé výsledky ze země, která vrabčí alarm spustila, dokonce ve Velké Británii zůstává i dodnes vrabec naprosto běžný navzdory všem dramatickým (v anglických velkoměstech skutečně bez uvozovek) lokálním poklesům jeho populací. „Vrabe domácí zůstal na špičce zehříčku akce Velké pozorování ptáků na zahradách jako vůbec nejčastěji zaznamenaný zahradní druh“ (Anonymus 2018).

Světový den vrabců

aneb Pozor na ptáky (a hlavně vrabce!)

Když byl vrabec běžný, bylo to špatně, hubili jsme jej hlava nehlava. Když vrabců ubylo, bylo to také špatně, propadali jsme hysterickým náladám. Když jsme vrabce introdukovali do exotických končin světa, bylo to nejdřív dobře. Vzápětí zase špatně. Co my lidé tedy od vrabce vlastně očekáváme?

Na takovou otázku těžko odpovědět – zjevně je víc o vrtkavé psychologii člověka

než o relevantní biologii vrabců. Je i o naší omezené schopnosti vnímat souvislosti. Jako výchozí bod hodnocení současného stavu vrabčích populací bereme zcela nepřirozenou situaci, kdy početnost vrabců domácích byla vybičována do závratných hodnot uměle, lidskými aktivitami – zemědělstvím, dopravou, introdukcemi. Je pak divu, že vrabců ubývá, opět uměle, opět lidskou aktivitou: intenzivnějším zemědělstvím, intenzivnější dopravou, návratem krahujců, které jsme předtím nepřímo hubili pesticidy? Je skutečně třeba to vnímat jinak než jako návrat k původnějšímu – a právě proto žádoucnějšímu – stavu?

I kdyby vrabec v Evropě, kde je, opět zdůrazňuji, *sensu stricto* nepůvodní, úplně vyhynul, nezměnilo by se v globálním měřítku nic. Zůstal by tam, kde je, tedy v kategorii „málo dotčený“. Podle BirdLife International (2019) je odhadovaná aktuální globální početnost vrabce závratných „896 000 000 až 1 310 000 000“ jedinců. A opravdu by chtěl někdo tvrdit, že druh

s celosvětovou populací přes miliardu jedinců, a tedy vůbec nejpočetnější ze všech volně žijících ptáků, je ohrožený?

„Oslavme společně snad nejméně ohroženého ptáka planety, nepůvodního jak v Evropě, tak na všech ostatních kontinentech (kromě Asie), kde je invazním vetřelcem a kde se jej lidé zdravého rozumu marně pokoušeli vyhubit a navrátit tak stav věci přírodních do přirozeného, a tedy žádoucího stavu“ by mohlo (a realističtější) stát v prohlášení pořadatelů Světového dne vrabců (www.worldsparrowday.org/).

Síla vrabce domácího jakožto kulturní ikony pro PR ochrany přírody se z jedné strany dá pochopit. Na straně druhé jde o ultimátní ironii ochrany přírody, že právě tento druh je vzýván jako ochranný symbol – vybrat si nevhodnější už by šlo opravdu jen těžko.

Seznam použité literatury uveden na webové stránce Živý.

Ondřej Pivoda

Pozdravy od protinožců. Jména živočichů přejatá z domorodých jazyků Austrálie a Oceánie 2.

Ptačí fauna Austrálie a Oceánie je charakteristická výskytem mnoha endemitů i starobylých forem. Některé z nich zde přežily z období Gondwany, většina se ale vyvinula během posledních asi 30 milionů let, po oddělení Austrálie od ostatních světadílů. Totéž platí pro Nový Zéland, jehož ptačí fauna je druhově relativně chudá, ale zahrnuje mnohé, často nelétavé ptačí unikáty. Starobylé a silně ohrožené endemity mají i Nová Kaledonie nebo Havajské ostrovy. Křehkost ostrovní přírody dokládá fakt, že v posledních třech staletích vymřely v Oceánii desítky druhů ptáků. Většinu sice mají na svědomí evropské kolonisty, ale některé havajské a novozélandské jedinečné druhy vyhubili už původní obyvatelé, resp. také kolonisté, ale polynéského a melanéského původu, jak přímým lovem, tak přeměnou ekosystémů a zavlečením synantropních savců – prasat, psů a krys.

Platí to zvláště pro novozélandské běžce z čeledi Dinornitidae. Patřili k nim i 350 cm vysokí *Dinornis giganteus* (uváděný také jako *D. robustus* nebo *D. maximus*) z Jižního ostrova a *D. novaeseelandiae* ze Severního ostrova (obr. 1), jedny z nejvyšších ptačích druhů, jaké kdy na Zemi žily. Společnost jim dělalo kolem sedmi příbuzných druhů čtyř dalších rodů (ten nejmenší velikosti krocana), které obsadily různé ekologické niky. Když na Nový Zéland v 10. století připluli maorští osadníci, nazvali tyto ptáky moa, doslova drůbež. Obyvatelé Polynésie a Mikronésie, včetně izolovaného Velikonočního

ostrova, chovali kura domácího již před příchodem Evropanů. Znali ho i předkové Maorů ve své pravlasti, na Společenských ostrovech, z nějakého důvodu jej však na Nový Zéland nepřivezli. Maso a vejce moů Maorům bohatě nahrazovali domácí drůbež. Alespoň zpočátku. Moové se rozmnožovali pomalu a lov, spojený s odlesňováním, snižoval pomalu, ale jistě jejich počty. Poslední přežili na západě Jižního ostrova do 17. století.

Stejný osud potkal po příchodu polynéských osadníků i čtyři havajské zástupce vrubozobých z rodů *Thambetochen*, *Chelychelynechen* a *Ptaiochen*. Tyto za-

valité husy s robustními zobáky nebyly schopné letu, havajské mýty je zmiňují pod jménem moa naló, zmizelá drůbež. Vymřely ještě před příchodem Evropanů, příčinou byl zřejmě lov. Nechybělo mnoho a v polovině 20. století mohla následovat moa naló na seznam vyhynulých druhů berneška havajská (*Branta sandvicensis*). Chovný program ji zachránil doslova v hodině dvanácté. Pro nás je důležité její anglické jméno nene, někdy užívané i v češtině. Pochází ze staré havajštiny a onomatopoicky (zvukomalebně) napodobuje hlasové projevy bernešky.

Ale zpět k běžcům z podtřídy Palaeognathae. Všechny druhy, které v australské oblasti přežily, mají názvy domorodého původu. Jednoduché je to v případě kasuárů rodu *Casuarus* (obr. 2 a 3). Carl von Linné sáhl po malajském jménu kasuari, které se dodnes užívá na moluckém ostrově Seram. Složitější pátrání mi připravil emu hnědý (*Dromaius novaehollandiae*, obr. 4). Jakkoli zní jeho název exoticky, nepochází z jazyků původních obyvatel Austrálie. V literatuře se uvádí již před objevením tohoto kontinentu r. 1613, kdy geograf Samuel Purchase při popisu Moluk zmínil ptáka emu. Podle popisu je to kasuár. Portugalské zprávy z té doby znají kasuára jako ema, ale kronikář Pedro de Gandavo r. 1576 pod tímto názvem rozumí brazilského nandu. Kasuáři, stejně jako jiná ptačí kuriozita, mauricijský dronte, byli přiváženi do Evropy již v 16. století. Obdivovali je panovníci, malovali staří holanďtí mistři, kasuára dostal od Holanďanů darem i japonský šógun. Dávno před Portugalcí a Holanďany, již ve 14. století, na Molukách kupovali koření arabští obchodníci (hřebíčkovce a muškátovníky jsou zdejší endemity). Právě od nich pocházejí první zprávy o kasuárech, arabsky neáma. Z tohoto slova vychází portugalský ema i Purchasův emu. Název australského běžce tak má arabský původ.

Mezi běžce patří i menší obyvatelé přímého patra novozélandských lesů, aktivní v noci. Jsou to kiviové (Apteryidae,

Letní kolonie samic netopýra brvitého (*Myotis emarginatus*). Samice rodí každý rok pouze jediné mládě, o které se pak starají v rámci mateřských kolonií. Rybníční zámeček, Lednice, jižní Morava.

Foto J. Zukal
(k článku na str. 133)

Slípka novozélandská (*Porphyrio hochstetteri*) z Jižního ostrova byla v letech 1899–1948 považována za vyhynulou, příbuzná slípka takahe (*P. mantelli*) na Severním ostrově již vymřela zcela. Maorové tyto ohrožené ptáky označují takahe, což znamená sešlapovač, podle způsobu sběru potravy.

Foto P. Šrámek
(k článku na str. 157)

IV. obálka

Povahu vrabce domácího (*Passer domesticus*) těžko vystihnout lépe než tímto záběrem: proslulá drzost tváří tvář nápisu varujícímu hosty kavárny před nevítaným vetřelcem. Ačkoli nápis uvádí Dávejte si pozor na ptáky, je zjevné, že ať už podobná varování najdeme kdekoli na světě, týkají se vždy téměř jistě stejného druhu – vrabce. Helsinky, Finsko.
Foto T. Grim (k článku na str. 152)

VARO lintuja – ne voivat
vieda leivonnaisesi!

BEWARE of the birds

V příštím čísle:

K výuce: Bílá a hnědá tuková tkáň

Vyřešení poslední biosystematické záhady u kapradin?

Zajímavé nálezy žábřonožek v Malých Karpatech

Volání dětí buše: proč naslouchat kombám

ISSN 0044-4812

06

